

ЛІНІЇ ПОЛІТИЧНОГО І КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У кожного, мабуть, своє сприйняття, свій образ тих чи інших видатних особистостей – передусім тому, що вони, ці видатні особистості, багатогранні і не кожному зі своїх важливих граней вони розкривають своїм знайомим і колегам, а також тому, що всі ми намагаємося бачити в цих людях (і, відповідно, знаходимо) різне.

З Іваном Федоровичем Курасом я познайомився в перші роки незалежності України, а точніше, на конференції міжнародного Пагоушського руху, що проводилася в Києві в 1993 році¹, одним з організаторів якої він був. В той досить складний і для країни, і для кожного з нас, колишніх громадян Радянського Союзу, період багато людей, особливо тих, хто якимсь чином був причетний до адміністративних посад і політичної влади, змінювалися до невпізнання – і з точки зору декларованих ними ідеалів, і з погляду своїх явних особистісних якостей. Але, незалежно від обставин, академік І.Ф. Курас був прикладом людяної і відвертої людини, політика з виваженими життєвими і загальнокультурними позиціями, а також зразком такого прагматичного адміністратора, для кого “людський фактор” має особливе значення. І його якості могли сприйматися як певний “чистий тип” політика і науковця-керівника.

Хоча ми з Іваном Федоровичем народилися в один календарний день, але ці жовтневі дні розділяла досить велика кількість років. І ставився я до нього як до досвідченого старшого колеги і, не побоююся сказати, справжнього старшого друга, до якого можна звернутися за порадою, – передовсім тоді, коли важливі, принципові події вимагають цього. Я усвідомлював, що він в той чи в інший спосіб співпрацює з Л.Д. Кучмою, з його оточенням і режимом не просто заради посад, а відстоюючи, наскільки це було можливим у тих умовах, плюралістичні культурні цінності, захищаючи їх не галасливо, не агресивно, а в постійній, рутинній роботі, яку й не завжди побачить, а тим більше – по достоїнству оцінить сторонній.

Я впевнений, що І.Ф. Курас сприймав кучмізм, як той того заслуговує, досить об'єктивно і критично, але це був його вибір – працювати в середині системи і при цьому, знову ж, наскільки це можливо, не йти проти своєї совісті. Легко оцінювати позиції людей з позицій “чистої моралі”, знаходячись у “теплих” умовах “чистої демократії”. А як бути з умовами олігархічно-кланового суспільства, що прийшло на зміну монолітичному соціалізму? Що робити в (за висловом С.С. Говорухіна²) “час негідника”? Тут можуть бути різні варіанти екзистенціального вибору, і ми їх бачимо в нашому вітчизняному і світовому політичному житті. Але хто може довести, що вибір “працювати в середині поганої системи”, “не псуєтесь” самому, протидіючи брудним та авантюристичним справам і допомагаючи розвитку позитивних тенденцій в країні, – це щось неприйнятне?

Для мене І.Ф. Курас був тією людиною, до якої я звертався з тим, щоб зорієнтуватися, що варто робити в ситуації, коли важко знайти однозначно чітку відповідь, зокрема, коли мені потрібно було (вперше після того, як Президент Л. Кучма зрікся своїх передвиборчих обіцянок 1994 року) знову задуматися над можливістю тимчасової підтримки цього політика в період, коли ставало ясно, що розгортається багаторівнева, добре технологічно вивірена операція із заміни “поганого президента” на “доброго прем'єра”; а потім (найголовніше), коли потрібно було знайти відповідь на те, що робити, коли в 2004 році нав'язування кучмізмом брудних виборчих технологій вело до провокування розколу суспільства і встановлення домінування інших політтехнологій. Я знаю, що Іван Федорович як політик і як науковець, робив максимум, що було в його силах, щоб запобігти негативному розвитку подій. Але система і режим мали свою логіку розвитку. Всі ми повинні були пережити те, що пережили в революційний час 2004 – 2005 років, і завдяки цьому повніше і глибше сприйняти цінності культурного і політичного плюралізму, стати більш відповідальними за свої власні дії і за все суспільство в цілому, яке, в свою чергу, безумовно, “подорослішало” і цивілізувалося.

Хтось (хто не так вже добре знає Івана Федоровича) може сказати, що після “помаранчевої революції”, як багато політиків, народ-

ний депутат І.Ф.Курас поспішно “поміняв політичну орієнтацію”, адже 18 січня 2005 року він вийшов з фракції “Регіони України” в Верховній Раді України, в якій був з 20 червня 2002 року – з моменту заснування цієї парламентської фракції разом з 34 іншими народними депутатами³. Але це не було “перефарбуванням”, адже він не переметнувся на бік переможців чи їхніх нових союзників, не вдався до егоїстичного пристосовування. Як народний депутат і як директор великого науково-дослідного інституту і віце-президент Національної Академії Наук він і надалі відстоював свої культурно-політичні позиції, передовсім оберігаючи і академію, і інститут, і справи свого наукового і політичного життя як від “кавалерійських наскоків” революціонерів-аматорів, так і від посилення “облоги” з боку професійних політичних радикалів. А тим, хто хотів активно відстоювати свої культурно-плюралістичні переконання і розкривати нинішні і перспективні небезпеки революційних політичних підходів, він допомагав встановити контакти з відповідними політиками, з якими його об’єднувала спільна робота в Верховній Раді.

І.Ф. Курас фактично брав на себе роль одного з важливих суб’єктів політичного процесу, що відстоював плюралізм і максимальну вираженість підходів до вирішення базових питань розвитку країни і усвідомлення відповідальності нашої держави і народу за розвиток подій у Східній Європі і у світі в цілому. Для мене Іван Федорович був уособленням такого політика, який своє найважливіше завдання бачив у сприянні становленню української політичної нації через створення умов для історичного порозуміння між тими, хто вважає себе “свідомим” етнічним українцем, “представником титульної нації”, і тими, хто не несе в собі суттєвого суто етнічного “забарвлення”, а передусім відчуває себе нащадком “багатоплемінної” Русі, хоча для когось з них вона більшою мірою одностороннє уособлюється в радянській культурно-політичній спадщині.

На деякі актуальні теоретичні аспекти питання становлення сучасної (“післяреволюційної”) гетерогенної української політичної нації, її складових я і хотів би звернути увагу.

Як влучно зауважує О.О. Зінов’єв, часто сутність революції виявляється “не в окремих яскравих подіях, що вражали уяву сучасників, а в буденному житті мільйонів людей”⁴. Найголовнішим, на

мою думку, в українській революції 2004 – 2005 років було те, що вона зміцнила повагу в нашому суспільстві до цінностей культурного плюралізму. Тепер, як правило, суспільство не на словах, а на ділі визнає нормальність того факту, що регіони, культурні й соціальні прошарки України є такими різноманітними, а найважливіше – що вони хочуть і надалі зберігати свою самобутність, не бажають зазнавати на собі диктату імперського уніфікуючого центру. Базові цивілізаційні інстинкти, що пробудилися у всіх основних культурно-політичних складових українського суспільства під час революції, нині вже досить добре політично артикульовані. Назад у підсвідомість ці інстинкти вже не загнати⁵.

Відповідно, формуються головні реальні, а не удавані, суб'єкти (актори) політичного і культурно-цивілізаційного процесу в Україні. Вони поступово починають ставити перед суспільством не удавані політико-юридичні “корінні” проблеми, що продукуються віртуальною демократією (в тому числі з винесенням проектів їхнього розв'язання на референдуми), а пропонують для громадського та експертного обговорення і наступного вирішення базові питання реального розвитку країни.

Безумовно, що з нинішньої ситуації політичного “бульйону” можна одержати дуже багато чого і навіть прямо протилежних результати. Адже існує своєрідне желе, що лише починає прискороно структуруватися, і ми маємо справу не з закінченим процесом, а з важливими (і багато в чому протилежними) тенденціями. Проте нині існують чіткі “центри тяжіння”, і створенню умов для виникнення і функціонування одного з них багато сил віддавав академік І.Ф. Курас, як і для того, щоб нормально могли діяти й інші “центри культурно-політичного тяжіння”. Саме так я реконструюю для себе його подвійне “над завдання” – допомагати: 1) створенню загальних сприятливих умов для розвитку плюралістичної української нації, і 2) структуруванню й розвитку того сегмента цієї нації, який історично і культурно-політично ближче до свого серця, до саме своєї складової цієї єдиної і водночас такої багатоманітної нації.

Які ж є і можуть бути лінії розмежування в середині української політичної нації і поміж її найбільш політично активних складових, її різноманітних “авангардів”. Тут я хотів би поговорити про низку

“чистих типів”⁶, водночас беручи до уваги й те, які (з огляду на специфіку конкретної ситуації) вони породжуватимуть змішані й перехідні типи, в тому числі й типи, що прагнуть до гармонізації.

1. Враховуючи ступінь усвідомлення суспільних проблем і адекватності пропонованих дій, спрямованих на їхнє вирішення, можна виокремити першу лінію розмежування: а) *романтики* і б) *реалісти*, “озброєні” необхідним методологічним і практичним досвідом. Безумовно, необхідно чітко розрізняти романтичні “програми” (чи навіть просто декларації, наміри дій, перелік благих побажань) і збалансовані, професійно розроблені програми, що забезпечені відповідним комплексом ресурсів, включаючи “оснащеність” необхідними гуманітарними технологіями.

2. На базі соціально-класових і економічних критеріїв з’являється своєрідний трикутник протистояння: а) *олігархи* (національні та міжнародні) з їхніми васалами й слугами; б) *сили, орієнтовані на динамічні кола суспільства і на соціальну справедливість*, програми яких передбачають наведення порядку і у сфері, що стосується подальшої долі колишньої державної власності, яку було розтринькано за роки незалежності; в) *демофіли*, які клянуться всім у своїй любові до народу і пропонують зовнішньо привабливі для багатьох популістські програми, зазвичай, орієнтовані на переважно утриманські чи інші несамостійні і нединамічні соціальні кола, налаштовані на “проїдання ресурсів”.

3. З погляду психічної врівноваженості програм дій і відповідних їхніх носіїв легко розрізняються: а) *психологічно збалансовані* верстви та діячі, що прагнуть до гармонізації, спрямовують свою діяльність на реалізацію принципів панування права і свідому участь громадян в управлінні суспільними справами; б) *політичні параноїки* з комплексом власної непогрішимості та постійним наголосом на пошуку та розгрому ворогів; в) *інфантильні та апатичні* верстви й діячі. Тут варто зауважити, що відсутність належної збалансованості в позиції може проявлятися у спробах висвітлювати політичні процеси сьогодення у вигляді боротьби абсолютного Добра с абсолютним Злом. При цьому відкрито чи латентно стверджується, що ці сили чітко розташовуються по різні боки нинішніх “політичних барикад” і жодним чином не передбачається можливість того, що

кожна з цих есхатологічних сил може бути “розмазана” практично по всьому спектру кожного із акторів (суб’єктів) сучасного політичного і культурно-цивілізаційного процесу.

4. Якщо розглядати політичне розмежування на базі специфіки ставлення до кримінальних практик, які в останні роки набули значного поширення у вітчизняному суспільному (і, зокрема, економічному) житті, то, користуючись термінологією В.А. Ющенко, запровадженою під час підготовки й здійснення “помаранчевої революції”, доцільно ввести типологічний розподіл на *бандитів* і *порядних* людей, а точніше – на такі два “чисті типи”: а) тих, хто по суті, *спрямовує свою діяльність на збереження “бандитських схем”*, та б) тих, хто *дійсно прагне повного викорінення таких схем та недопущення будь-яких зв’язків політики і державного управління з криміналітетом* (в тому числі з корупційними бюрократичними практиками та протиправними формами співпраці політиків та держслужбовців з бізнесом). При цьому, як уявляється, під час “помаранчевої революції” такі “чисті типи” були присутні не тільки на боці однієї зі сторін конфлікту, в чому нас тривалий час намагався переконати Майдан, при чому нерідко із залученням до агітації й вищих ієрархів цілого ряду конфесій України. Знову ж таки, вони (ці протилежні “чисті типи”) своєрідним чином (і не виключено, що навіть майже порівну) “розмазані” як серед “переможців”, так і серед “переможених” в історичному політичному протистоянні кінця 2004 – початку 2005 року.

5. З погляду готовності дотримуватися стратегії правди та щирості у політичному та культурному житті чітко проявляють себе ті сили, що а) *орієнтовані на маніпулятивні стратегії* та б) *націлені не лише на інформування громадян та світового співтовариства про свої наміри і практичні дії, але й на створення постійно діючих форумів, на яких спільними зусиллями різноманітних культурно-політичних сил* (у співпраці влади, експертів-професіоналів і суспільства в цілому) *випрацьовуються дієві програми* суспільно-економічного розвитку і знаходяться ефективні шляхи розв’язання конкретних актуальних проблем.

Одним з проявів чергової спроби конструювати подібний форум, прототип своєрідного органу інтелектуальної (і навіть духовної) вла-

ди (а паралельно з тим і черговою вдалою практикою “абортувати” такі амбіційні наміри реальних ініціаторів такої дійсно історичної справи) були Перші Президентські слухання “Виклики, породжені свободою”, що проводилися в Києві 28 листопада 2005 року.

Декому з учасників тих зборів (до речі, доволі однобарвних, багато в чому ностальгійно-майданних) здавалося, що треба, мабуть, зібрати якийсь ще один дорадчий орган при Президенті. Але ж насправді були презентовані важливі компоненти концепції створення неадміністративного органу-форуму, за типом свого функціонування схожого на той, що фактично існував у перші роки незалежності України при Світовому Банку, а потім перемістився до Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД / ICPS – International Centre for Policy Studies), заснованого в Україні в 1994 році за ініціативою Інституту відкритого суспільства (Open Society Institute⁷). Важливо, щоб такі форуми, як Президентські слухання, відбувалися систематично і за кошти вітчизняного Державного бюджету (а також, можливо, частково і коштом українського бізнесу), і щоб на них були достойно представлені різні культурно-політичні і цивілізаційні сили нашого суспільства. А внаслідок роботи таких форумів з’являтимуться такі важливі концепції, висновки і рекомендації, які не зможуть ігнорувати ні Президент, ні опозиція, ні будь-яка інша серйозна вітчизняна структура. По суті, є досить чітка тенденція до створення умов для появи в Україні специфічного органу в системі розподілу влад – органу інтелектуальної і духовної влади⁸.

Структурування українського суспільства навколо базових ліній розмежування буде віддзеркалюватися й у розмаїтті політичного спектру, представленого у парламенті, в регіональних та місцевих радах, у політиці органів виконавчої влади і голови держави – Президента України. При цьому, деякі з політичних лідерів, яких дехто вже майже “списав”, якщо зможуть піднятися над ситуацією і над своїми амбіціями, набудуть нової динаміки і поширять свій вплив.

6. Серед усіх можливих ліній розмежування важливо відзначити ще кілька – ті, передовсім геостратегічні та пов’язані з ними цивілізаційні, що найбільш близькі до серцевини культурно-політичних

цінностей. Те, що геостратегічний інстинкт у суспільстві був пробуджений, ми бачили як на помаранчевому Майдані в Києві і на відповідних майданах і майданчиках майже по всій Україні, так і на “синьо-білих” зборах та демонстраціях на Сході і Півдні країни, що протистояли їм. Революція відбулася не тільки під жовтогарячою символікою. Революція відбулася і на Сході та Півдні України, але інша за своїм політичним кольором – “синьо-біла”. “Схід” України усвідомив себе і свої власні інтереси, у тому числі він усвідомив те, що потрібно захищати свій геостратегічний свій культурний інстинкт, власні культурно-цивілізаційні цінності і свій “цивілізаційний код”. А всі ми, такі різні, усвідомили, що задля збереження єдності країни необхідно визнавати наше розмаїття як нормальний факт і треба навчитися не лише співіснувати, але й, замість механізму подолання антагонізмів, створити загальнонаціональну і міжнародну систему співпраці, партнерства, балансу.

Іншими словами, українська революція 2004–2005 років – це своєрідне “три в одному”: 1) це і “помаранчева” революція зі своєю специфічною сумішшю загального демократизму з євроатлантизмом і українофільством; 2) це і “синьо-біла” революція з її східно-слов’янським, православним і радянським цивілізаційно-культурним консерватизмом; 3) це і (як результуюча двох вище загаданих своїх складових) революція духу, перемога цінностей плюралізму і толерантності в душі народу, стратегічна орієнтація на єдність в розмаїтті.

Так, в суспільстві сучасної України ми маємо велике розмаїття геостратегічних і цивілізаційних орієнтацій – від євроатлантичного та проєвропейського “чистого типу” до “чистого” євразійського типу у різних його варіаціях. І водночас (на початок 2005 року) маємо інституціоналізовану культурно-політичну гегемонію в середині органів виконавчої влади і в механізмі президентської влади. Звідси – одне з джерел напруженості у суспільстві, але й звідси ж надія на поступовий перехід до розбудови системи загальнонаціонального порозуміння та примирення. Врахування різноманітності шляхів до єдиної Європи (і до “європейськості” в своїй душі) передбачає й серйозне ставлення до вивчення специфічного євроінтеграційного досвіду Швеції, Фінляндії, Австрії, Кіпру, Мальти, Швейцарії,

Норвегії, Туреччини та деяких інших країн Європи, який суттєво відрізняється від спрощених, по суті, одноваріантних схем, що широко пропагуються нині в Україні.

7. Ще одна з важливих ліній розмежування в Україні – на базі культурно-мовних цінностей. Розмаїття відповідних перспективних політизованих позицій (без врахування відносно маловпливових іредентистських проєктів – великоросійських, панрумунських та молдавських, великоугорських, пантюркістських тощо) може бути представлено таким чином: від *політичного українофільства (україноцентризму)*⁹ з його жорстким запровадженням офіційної української одномовності і можливим наданням усім іншим мовам, включаючи російську, статусу регіональних чи місцевих, до *офіційного україно-російського білінгвізму* з визнанням регіонального та місцевого статусу за низкою інших мов.

Ставлення до російської мови може бути таким, як воно зафіксовано у “післяреволюційній” спробі вироблення програми діяльності Кабінету Міністрів, де, у принципі (латентно, але прозоро), говориться все те ж, що і раніше (за часів Л.Д. Кучми), – що російська мова – це “мова національних чи регіональних меншостей”. Але чи погодяться колишні радянські громадяни, нині громадяни незалежної України, – ті, хто відчуває себе радше пострадянськими, аніж “свідомими етно-українцями”, і які, не будучи суто етнічними росіянами, вважають себе належними до російської культури або культури руської – україно-російської, до пострадянської неетнізованої культури, – на те, щоб в їхній рідній країні в кінцевому підсумку домінувала і була офіційною лише одна державна мова?

Проблема культури білінгвізму – це один з корінних аспектів політичного розмежування в сучасній Україні на базі культурно-мовних цінностей. А другий найважливіший аспект цієї проблеми полягає в ставленні до культурно-цивілізаційного “русського світу”. Питання тут, мабуть, зводиться до такого: “Чи існує в нашій душі (і, відповідно, й ззовні) реальний, а не удаваний “русський світ”, рівнозначний (за своєю типологічною природою) таким світам, як французький, німецький, іберо-американський, арабський, китайський, індійський, англо-американський тощо? І чи належить Україна до такого руського світу, до такої культурної співдружності, чи вона є

окремим островом або півостровом – містком між культурними світами? Тут кожен сам відповідає на це питання і таким чином обирає “свій культурний світ”, а на цій базі – й значною мірою свою культурно-політичну і цивілізаційну орієнтацію, залученість до тих чи інших глобальних політичних програм і проєктів.

Але, стаючи в душі “людиною світу”, або частиною певної глобальної культурної співдружності, чи лише виключно частиною свого “маленького, але гордого національного світу”, все одно треба відповісти собі на питання, якою ми бачимо майбутню процвітаючу Україну з погляду культурно-мовних відносин в країні: схожою на який тип, зразок їхнього врегулювання: 1) французький; 2) квебекський; 3) бельгійський; 4) фінський та канадський; 5) казахський та киргизький; 6) швейцарський; 7) індійський та південноафриканський чи якийсь інший?

Теоретичних питань, що безпосередньо стосуються найважливіших проблем політичної практики сьогодення і свідомого вибору нашого спільного майбутнього, дуже багато. І мені хотілося б, щоб ці теоретичні речі були предметом серйозного експертного і широкого громадського обговорення. Тоді кожен з нас відчуватиме, що може відігравати певну історичну роль. А ми як теоретики, як представники академічного співтовариства, зможемо допомагати політичним лідерам формуватися і підніматися над тим, чим вони були до цього, ставати свідомими носіями або виразниками реальних інтересів конкретних соціальних верств і, бажано, суспільства в цілому, прагнучи до його гармонізації і реально сприяючи такій гармонізації через збалансування ризиків і вигод, інтересів, тенденцій.

---

¹ Див.: Pugwash Newsletter. (Rome.) – October 1993. – Vol. 31. – No 2.

² Цей видатний російський діяч мистецтва в 1993 – 1994 рр. зняв документальний фільм “Час негодяєв”, присвячений подіям 3 – 4 жовтня 1993 р. в Москві.

³ Див.: Верховна Рада України. Статистика переходів по фракціях. Фракція “Регіони України” // http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/radac_gs09/depfrack_stat?v_frack=9

⁴ Зиновьев А.А. Гибель русского коммунизма. – М.: Центрполиграф, 2001. – С. 18.

⁵ Див. детальніше: Якушик В. Революція. Але не помаранчева // День. – № 232 (2211). – 2005. – 15 грудня. – С. 4.

⁶ Див. також один з попередніх виступів автора цієї доповіді (Заседание “круглого стола” “Ситуация после выборов в Украине: оценка и прогнозы” (11 февраля 2005 г., Медиа-центр “Кандидат”). – С. 9–11 // http://smc.org.ua/inform/Krug_tansc.doc).

⁷ Див.: <http://www.icps.kiev.ua/about/>.

⁸ Детальніше див. виступ автора цієї доповіді на одній з секцій “Президентських слухань” 28 листопада 2005 р. (Стенограма засідання секції № 4 “Пріоритети соціального та гуманітарного розвитку” (16 грудня 2005 р., Прес-служба Президента України Віктора Ющенка) // http://www.president.gov.ua/news/data/23_4990.html

⁹ Див.: Слабошпицький М.Ф. Пейзаж для Помаранчевої революції. Хроніка-колаж. – Київ: Ярославів Вал, 2005. – С. 241–242, 248.